

Lamiyə RƏHİMOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
lamia.75@mail.ru

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATLARINDA MÜŞTƏRƏK MÖVZULAR: YUSİF VƏ ZÜLEYXA

Açar sözlər: Yusif və Züleyxa, klassik ədəbiyyat, poema, şairlər
Key words: Yusuf and Zuleikha, classical literature, poem, poet
Ключевые слова: Юсуф и Зулейха, классическая литература, поэмы, поэты

Orta Asiya və İslam dünyasının inkişaf etmiş və olduqca zəngin mədəbiyyatlarının yaranmasında ərəb, fars və türk dillərinin müstəsna rolu olmuşdur. Bu orta qədəbiyyət abidələrinin nənki dilləri, yaranan əsərlərin janrları, ölçüləri, motivləri, hətta çox vaxt mövzuları da eyni idi. İslami türk ədəbiyyatın ənənəvi mövzularından ən məşurları kimi “Yusif və Züleyxa”, “Leyli və Məcnun”, “Xəsrəv, Şərşirin”, “Vaqə və Gülüshah”, “Vis və Ramin”, “Mehri və Müştəri”, “Vamiq və Əzra”, “Süheylü Növbəhər” və başqalarını göstərmək olar. Bu əsərlərin çoxu qaynağını dişi mənbələrdən əlsə belə, poetik nümunələrin müəllifləri yaradıcılıq tənəyyülərinin gücü ilə əsərlərə aktuallıq qatmış, onlara orijinallıq əşiləməyə çalışmışlar. Bu baxımdan “Yusif və Züleyxa” mövzusu özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə poetik nümunələr arasında yer almışdır. Qurani-Kərimin Yusif surəsinin 3-cü ayəsində “əhsənül-qisəs”, yəni ən gözəl hekayə adı altında verilən “Yusif və Züleyxa” hekayəsi [1, s.158] ərəb ədəbiyyatında İmam Qəzəlinin (öl. 1111) “Baharül-mahabbe” əsərindən sonra istər təfsirlərdə, istərsə mənzum, mənsur bir çox poetik nümunələrdə öz əksini tapmışdır. İslam ədəbiyyatında məsnəvi şəkildə qələmə alınan ilk “Yusif və Züleyxa” əsəri Firdovsiyə Tusiyə (öl. 1020), fars ədəbiyyatının ən məşhur “Yusif və Züleyxa” əsəri isə Molla Camiyə (öl. 1492) məxsus olmuşdur [2, s.32-37]. Ümumiyyətlə, bu mövzuda islami-türk ədəbiyyatında yüzlərlə əsərlər yazılmış, müxtəlif poetik nümunələr ərsəyə gətirilmişdir. Türk ədəbiyyatında mövcud olan “Yusif və Züleyxa” məsnəvilərinin çoxu fars

ədəbiyyatının, xüsusən də Caminin “Yusif və Züleyxa” əsərinin təsiri altında qələmə alınmışdır. Caminin bu əsəri istər süjet xətti, istər motivlər, istərsə də üslub baxımından ümumtürk ədəbiyyatında yaranmış, demək olar ki, bütün “Yusif və Züleyxa”lara təsir göstərmişdir. Türk ədəbiyyatında bu mövzuda yazılan ilk əsər anadilli poeziyamızın ilkin dəyərlı nümunələrindən sayılan XIII əsr şairi Əlinin “Nisəşürü Yusif” poemasıdır. Əsərin avtoqraf nüsxəsi əldə yoxdur. Lakin dünyanın müxtəlif kitabxanalarında 200-ə yaxın əlyazma nüsxələri mövcud olan bu əsərin [3, s.18] AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da B-3422 şifrə altında saxlanılan nüsxəsi vardır. XIII-XIV əsr Azərbaycan dilinin üslubi, linqvistik, xüsusiyyətlərini əks etdərən bu qiymətli ədəbi-klassik poeziya və xalq şeiri üslubunda qələmə alınmışdır və ənənəvi qədim xüsusiyyətlərə malikdir. Əsər XII-XIII əsr ədəbi-bədii dilimizi, onun dialekt əsasını, mövcud üslublarını, lüğət tərkibini, fonetik və qrammatik sistemini, dövrün canlı danışiq dilinin geniş mənzərəsini əks etdirir [4, s.3-44]. Əlidən sonra bu mövzuda istər türkiyəli, istərsə azərbaycanlı şairlər müxtəlif əsərlərdə çoxlu poetik nümunə yazmışlar. Xronoloji ardıcılıqla getsək, Əlinin əsərindən sonra Kırmlı Mahmudun əsərini qeyd etməliyik. Əsər əlimizə gəlib çatmadığı üçün onun Xəliloğlu Əli adlı bir müəllif tərəfindən tərcümə edilmiş əsəri daha çox tədqiq edilmişdir [5, s.16]. Xəliloğlunun bu tərcüməsinin üzərində müqayisəli tədqiqat aparən P.Falev, əsərin XIV əsrdə yazıldığını və Azərbaycan və ya İran sahəsinə aid ola biləcəyini qeyd edir. Əhməd Cəfəroğlu da bu məsələdə tədqiqatçı ilə eyni fikirdədir [5, s.18; 6, s.14]. XIV əsr Azərbaycan şairi Suli Fəqihin Türkiyə və Azərbaycanda əsərlərinin müxtəlif nüsxələri mövcuddur. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-146 və B-4465 şifrələri altında saxlanılan “Yusif və Züleyxa” poeması tədqiqatçı tərəfindən həcmi, məzmunu və bədii dəyəri baxımından yüksək qiymətləndirilmişdir. Suli Fəqih haqqında qaynaqlarda çox məlumat yoxdur. Dövrümüzə müəllifin ancaq “Yusif və Züleyxa” əsəri gəlib çatmışdır. XIV əsr azərbaycanlı şairlərdən olub, “Yusif və Züleyxa” mövzusunda əsər yazan müəlliflərdən biri də Ərzurumlu Zərirdir. Ərzurumda qazılıq edən şair 1377-ci ildə “Sultanlar söhbətinə layiq olmaq” arzusu ilə Misirə köçmüşdür [7, s.14]. Qaynaqlardan müəllifin əsərini h.768/m.1366-cı ildə tamamladığını öyrənirik. Əsər fAilAtün fAilAtün fAilün vəznində yazılmışdır. 2125 beyt və səkkiz məclisdən ibarət olan əsərdə şeiri-Yusif, şeiri-Züleyxa başlıqlı qəzəllər də vardır. Zəririn “Yusif və Züleyxa” əsərinin tək nüsxəsi İstanbul Universiteti türk yazmaları № 311-də saxlanıldığı bildirilir. Əlyazmanın köçürülmə tarixi, yeri və katibi haqqında heç bir məlumat yoxdur. Bu poetik nümunələr Şəyyad Həmzəyə qədər heca vəzni və dördlülklərlə yazıldığı halda, Şəyyad Həmzədən başlayaraq əruz vəzni və məs-

nəvi nəzm şəkli ilə qələmə alınmışdır. Bu dövrdə qələmə alınan məsnəvilərdə əsas məqsəd şeir yazmaq olmadığı üçün vəzn və sənətkarlıq arxa planda qalmışdır. XIII-XIV əsr məsnəvilərini iki qrupa ayırmaq olar: Xalq üslubunda yazılanlar və ədəbi-elmi mahiyətdəki məsnəvilər. Bu dövrdə yazılan “Yusif və Züleyxa” məsnəviləri daha çox xalq üslubunda yazılmış və dini təbliğat məqsədi daşımışdır [8, s.45]. Şeyyad Həməzənin ən məşhur əsəri “Dastanı-Yusif Əleyhissələm əhsənül-qisəs-ül mübarək” adlı məsnəvisidir. Əruzun məfAilätün məfAilätün məfAilün qəlibi ilə yazılan poema 1529 beytdən ibarətdir. Rəbğuzinin 1311-ci ildə qələmə aldığı “Qisseyi-Ənbiya” əsərinin içində yer alan “Qisseyi-Yusif” hekayəsi Cığatay xaqanı olan Tarmaşirin böyük bəylərindən Nəsrəddin Tox Buğranın əmri ilə yazılmışdır. “Qisseyi-Ənbiya” əsərində Həzrəti Məhəmməd bəsdə alınmışdır. bütün peyğəmbərlərin həyatlarından bəhs etmiş, Qurani-Kərimdə mövcud olan məşhur hekayələrin qəhrəmanlarını anlatmışdır. Nəzm və nəslrlə qarışıq şəkildə yazılmış “Qisseyi-Ənbiya” üzərində Yusif Has Hacibin “Qutadqu-bilik” əsərinin təsiri müşahidə olunmaqdadır [7, s.13]. Türkiyəli müəlliflərdən Qəribin “Kitabi-Mənaqibi-Həzrəti-Yusif və Züleyxa” əsəri də digər əsərlər kimi dövrdə çox sevilmiş və oxunmuşdur. Müəllifin özü, əsəri və yazıldığı il haqqında heç bir məlumat olmasa da, Anadoluda türkçə ilə qələmə alındığı aydındır. Əli, Xəliləoğlu Əli və Suli Fəqih məsnəvilərinə bənzəyir [9, s.432]. Ümumiyyətlə, XIII-XIV əsrlərdə yaranmış “Yusif və Züleyxa” əsərlərini çox vaxt üslubunu təsnif etməyə çalışmışlar [10, s.13].

XV əsrdən etibarən yazılan “Yusif və Züleyxa” əsərləri öyüdvermə, dini təbliğat məqsədilə yanaşı, bədii hüner və sənətkarlıq göstərmək məqsədi də daşıyırdı. XV əsrin birinci yarısında yaşadığı ehtimal olunan az tanınmış Azərbaycan şairlərindən Şair Təbrizinin yazdığı “Qisseyi-Yusif və Züleyxa” əsəri daha çox diqqəti cəkməkdədir. Belə ki, burada müəllif ata-övlad məhəbbətinə, sevginin qüdrətinə, saf əxalqi meyarlara toxunmuşdur. Əsərin iki nüsxəsi mövcuddur. Biri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı B-4932 şifrəli nüsxəsi, digəri Matenadaranda (İstanbul № 154) saxlanılan nüsxədir. Müəllifin “Yusif və Züleyxa” əsə-

qeyd edilir. Həmdullah Həmdi h.843/m.1449-1503 illərində yaşamış Fatih Sultan Məhəmmədin müəllimlərindən sufi-alim Ağşəmsəddinin kiçik oğlundur. Həmdullah Həmdi Şeyx Şihabəddin Sührəvərdinin nəslindəndir [12, s.1976]. Atasını 12 yaşında itirən və qardaşlarından kifayət qədər qayğı görməyən müəllif çox ehtimal ki, öz həyatı ilə Yusifin həyatı arasında yaxınlıq hiss etmiş və bu səbəbdən “Yusif və Züleyxa” əsərini yazmışdır. Müəllifin “Leyla və Məcnun”, “Mövludü-cismani”, “Mövludü-məkar” kimi əsərlərinin də olmasına baxmayaraq, “Yusif və Züleyxa” əsəri daha çox rəğbət qazanmışdır. Əsərini h.897-ci ildə tamamlayan Həmdi rəvayətlərə görə, onu II Sultan Bəyazidə təqdim etmiş, fəqət kifayət qədər diqqət görməmişdir. “Qadimətü-bəlliyatü” əsərində yazıldığı qeyd olunur ki, “Mövludü-məkar” əsərini yazdığı vaxtda “Yusif və Züleyxa” əsərini yazmışdır [2, s.51]. Əsərin dünyanın müxtəlif kitabxanalarında yüzə yaxın nüsxəsi mövcuddur. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da əsərin iki nüsxəsi mühafizə edilir. Çakəri adlı XV əsr türkiyəli müəllifin də “Yusif və Züleyxa” əsəri vardır. Qaynaqlarda əsərin bir nüsxəsinin 2631 rəqəmlə şifrə altında Türkiyə Milli Kitabxanasında saxlanıldığı qeyd olunsada, kartotekada belə bir qeydə rast gəlinməmişdir [2, s.52]. Çakərinin “Yusif və Züleyxa” əsəri ilə yanaşı, “Leyli və Məcnun” əsərinin də olduğu məlumdur [13, s.134]. məfAilün məfAilün məfAilün vəznü ilə yazılmış 4200 beytdən ibarət olan bu əsər Çakəri tərəfindən h.900/m.1494-cü ildə yazılmışdır. Sültən II Bəyazidə təqdim edilmişdir [14, s.213]. XV əsr Azərbaycanlı müəllif Xətai Təbrizinin də “Yusif və Züleyxa” əsərinin varlığını ilkin olaraq Məhəmmədəli Təbrizinin və Ağah Sırtı Leventin əsərindən öyrənirik. Həmid Araslı və A.Xəyyampur Xətai Təbrizinin bu əsərini fars dilində yazılmış ən gözəl əsərlərdən biri hesab etmişlər [2, s.53]. Əsərin Əlyazmalar İnstitutunda altı nüsxəsi mühafizə edilir. Türkiyəli şairlərdən Nahifi də XV əsr “Yusif və Züleyxa” müəllifləri arasında yer alır. Nahifi haqqında qaynaqlarda heç bir məlumat yoxdur. Bosniyada əsərin tək nüsxəsi saxlanılmaqdadır. Mətn 105 vərəqə 2653 beytdir. Əruzun məfAilün məfAilün məfAilün qəlibilə yazılmışdır [15, s.824]. Teymur dövrü şairlərindən bəlxli Durbək “Yusif və Züleyxa” poemasını cığatayca XV əsrdə yazmışdır.

livü Məcnun” daxildir. Bu məsnəvilərdən “Leyli və Məcnun”dan başqa heç biri əlimizdə yoxdur.

“Yusif və Züleyxa” mövzusu XVI əsrdə də müxtəlif müəlliflər tərəfindən özlərinə məxsus şəkildə qələmə alınmışdır. Əvvəllər xalq məclislərində oxunmaq üçün qələmə alınan məsnəvilər artıq bu əsrdə sənətkarlıq qüdrəti göstərmək üçün də bir vasitə idi. Buna görə də XVI əsrdə yazılmış “Yusif və Züleyxa” məsnəvilərinin dil və üslub baxımından digərlərindən

qələmə alınmışdır. Əsər 7777 beytdən ibarətdir. Məsnəvidə 23 qəzəl də mövcuddur. Bu qəzəllərin hamısı Züleyxanın dilindən söylənmişdir. Dövrün ikinci “Yusif və Züleyxa” müəllifi Duqaqinzadə Şeyxülislam Yəhya bəydir. Divan sahibi olmasına baxmayaraq, müəllif xəmsəsilə şöhrət qazanmışdır. “Yusif və Züleyxa” əsərini müəllif yaşlı vaxtı, Misirdə olarkən yazmışdır. Yəhya bəyin son əsəri olan “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi istər dil və üslub, istərsə də süjet xətti baxımından olduqca zəngindir. Əsər yazılarkən qədim və qədim məsnəvilərin nüsxələri əsərinə qəbul alınmasına səbəb olmuşdu. XVI əsrin ən gözəl məsnəvisi kimi qəbul edilən bu əsər 15179 beytdən ibarətdir. XVI əsrin çox məşhur məsnəvi ustalarından olan Taşrıvanlı Yəhya bəy “Yusif ü Züleyxa” əsərinin mövzusunda Qurani-Kərimdəki hekayədən, eyni zamanda Şərq ədəbiyyatında özündən əvvəl bu mövzuya müraciət etmiş tanınmış müəlliflərin əsərlərindən almasına baxmayaraq, gözəl və özünəməxsus poetik nümunə meydana gətirə bilmişdir. Şair Qisseyi-Yusifdəki bütün hadisələri əsərində ehtiva etməklə yanaşı, əxlaq qaydalarından kənara çıxmayaq mənəvi məhəbbətdən çox, maddi məhəbbətin insan ruhunda oyatdığı arzu və ehtirasları qüvvətli cizgilərlə göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

XVI əsr Qanuni Sultan Süleyman dövrü şairlərindən Qubari də “Yusif və Züleyxa” müəllifi kimi tanınır. Ağsəbavə Ələmlər Sultan və şahzadələrin himayəsində olan, ömrünün sonunu Məkkədə keçirən müəllifi qaynaqlar mütəsəvvüf şair, ədib kimi təqdim edir. Qubarinin “Yusif və Züleyxa” əsəri Molla Cami və Həmdinin eyniadlı əsərinə nəzirə kimi Məkkədə h.980 (m.1572-73) tarixlərində yazılmış, Sultan II Səlimə təqdim edilmişdir. Əruzun fəailatın məfəilün fəailün vəznində yazılan əsərə sadə dil və üslub hakimdir. Əsərin Milli Kitabxanada A-8527, A-690, Manisa Muradiyyə Kitabxanasında 1215/6 şifrəli nüsxələri mühafizə olu-

nur [16, s.1-3]. Şerifi adlı türkiyəli müəllifin də “Yusif və Züleyxa” əsərinin olduğunu, əsərin tək nüsxəsinin Londonda Britaniya muzeyində mühafizə olunduğunu qaynaqlardan öyrənirik [17]. Manastırlı Cəlal 1517-19-cu illərdə Manastırda anadan olmuşdur. Sultan Süleyman Qanununun dövründə İstanbulda gəlmiş, təftərdar İsgəndər Çələbinin himayəsini qazanmış Manastırlı Cəlalın “Husni-Yusif” əsərinin tək nüsxəsi İstanbul Universiteti kitabxanası yazmaları nr: 1872 saxlanılır. Əsər əsasən qəzəl-

XVII-XVIII əsrlərdə də bu mövzu öz aktuallığını qorumuşdur. XVII əsrə qədər müəyyən təkamül mərhələsi keçən “Yusif və Züleyxa” məsnəviləri XVII-XVIII əsrlərdə artıq çox işlənmiş bir mövzu halını almışdır. Əvvəlcə Quran hekayələrində dərs almaq məqsədilə yazılan bu poetik nümunələr XV-XVI əsrlərdə qoşa qəhrəmanlı, dil və üslub baxımından olduqca qiymətli əsərlərdir. Əlbəttə, bu qəzəl sənətkarlıq baxımından yüksək əsərlərlə müqayisədə daha üstün əsərlər yazmaq çox çətin idi. Ancaq bütünlükdə baxmayaraq, XVII-XVIII əsrlərdə də “Yusif və Züleyxa” mövzusunda müraciət edilmiş müxtəlif əsərlər ərsəyə gətirilmişdir. Bunlardan Nurməhəmməd Əndəlib, türkmən ədəbiyyatının və ümumiyyətlə, Orta Asiya klassik ədəbiyyatının inkişafında, üslub və janr baxımından təkmilləşməsində mühüm töhfələri olan şairlərdəndir. Onun “Yusif və Züleyxa” əsəri xalq üslubunda yazılmış, zəngin folklor nümunələrinə əsaslanan bir əsərdir. Əslində folklor nümunəsi olan, ancaq daha sonra yazılı ədəbiyyata inteqrasiya olunan və yüzlərcə poetik nümunələrin ortaya çıxmasına səbəb olan “Yusif və Züleyxa”, “Leyli və Məcnun” kimi mövzular Əndəlibin yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatının altı xəzinəsinə daxil olmuşdur [2, s.66].

Məşhur Türk ədəbiyyat tarixçisi Ağah Sırrı Levent, “Riyazi” və “Kəşfüz-zünun” əsərlərində müsifadənin Dəğdani-Zəhmür “Yusif və Züleyxa” müəllifi kimi təqdim etmişdir [18, s.99]. Bursalı Məhəməd Tahir Həvai Mustafa adlı müəllifin “Yusif ü Züleyxa” əsərinin olduğunu qeyd edir. Təəssüf ki, əsər günümüzdə qədər gəlib çatmamışdır. Yenə eyni qaynaqdan Həvainin mürəttəb divanının, “Vamiq və Əzra”, “Yusif ü Züleyxa”, “Gülüstən” və “Bostan”ı şərh edən bir əsəri olduğunu bəhs edirik [13, s.488]. Müəllifi bilinməyən bir “Qisseyi-Yusif” əsəri Cahən Oxuyucu tərəfindən Tunis əlyazma əsərlər kitabxanasında üzə çıxarılmışdır. Tədqiq-

qatçının fikrinə görə, bu nüsxə tamamilə fərqli bir Yusif hekayəsi variantıdır. Müəllifin və əsərin adı mətdə olmasa da, ilk səhifəsində Həzə Kitabı-Həzrəti-Yusif fi Bilal Əfəndi qeydi vardır. Mətn 11 sətir şəklində 126 vərəqə köçürülmüşdür. Milli Kitabxanada yz.A-8421 nömrəli şifrə altında mühafizə edilir. Bilalın Ojssəvi, Yusif, Əleyhüssəllam şəklində qeydə alınmış [19, s.79].

XVIII əsr türk ədəbiyyatında məsnəvi növünün durğunluq yaşadığı bir dövrdür. Artıq XVII əsrdən etibarən məsnəvilərdə qarşılaşdığımız şablon mövzuların yerini daha orijinal, daha maraqlı mövzular tutmağa başlamışdır. Məsnəvilərdə xalq üslubu, folklor motivləri daha çox diqqəti cəlb edir [2, s.68-69]. Bu əsrdə də “Yusif və Züleyxa” mövzusunda müraciət edən müəlliflər olmuşdur. Bursalı Məhməd Tahirin “Osmanlı müəllifləri” əsərində “məşayihi-aşiqin”dən “Diyarbakirli” bir şəxs olaraq bəhs etdiyi Əhməd Mürşidin “Yusif ü Züleyxa” əsərinin olduğunu qeyd edir [13, s.33]. Əsər öyüd-nəsihət vermək məqsədilə qələmə alınmışdır. Müxtəlif məclislərdə oxunmaq üçün yazıldığından dili sadə, üslubu olduqca xəlqidir. Əsər didaktik olsa da, süjet xətti, rəngarəng və müxtəlif obrazları ilə çox qiymətli poetik nümunədir. Kərküklü Məhməd Novruz “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi ilə tanınmışdır. Müəllifin həyatı haqqında əlimizdə heç bir məlumat olmasa da, Kərkükdə Pirvadi məhəlləsində doğulduğu, dövrünün elmlərini gözəl bildiyini əsərinə istinadən söyləmək mümkündür. “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi ilə tanınan şairin 1793-cü ildə vəfat etdiyi qəbr daşlarından öyrənirik. 8 min beytdən ibarət olan əsərin Kərkük kitabxanalarında çoxlu əlyazma nüsxələri vardır. Əsər sadə və xalq üslubunda qələmə alınmışdır. Əsəri ilk dəfə Ata Tərzibaşı tədqiqatçı cəlb etmiş, daha sonra Çoban Xıdır Uluxan tərəfindən əsərin elmi-tənqidi mətni hazırlanmışdır. İki hissədən ibarət olan məsnəvinin birinci hissəsi məfAilün məfAilün fAilün, ikinci hissəsi isə fAilAtün fAilAtün fAilün vəznilə yazılmışdır. Mətdə 21 qəzəl vardır. Müəllif əsərində yerli dəyir və ifadələr istifadə etmişdir. Əsər məzmun baxımından folklor xüsusiyyəti daşıyır. Bu baxımdan dəyərlidir. XVIII əsr müəlliflərindən Köprülüzadə Əsad Paşanın da “Yusif və Züleyxa” məsnəvisi mövcuddur. Sədrəzəm Köprülüzadə Fəzil Mustafə Paşanın oğlu olan Əsad Paşa “Sicili Osmanı”, “Səfai təzkirə”ndəki məlumatlara əsasən əsərlərində “Əsad”, “Hicri” “Həsini” kimi adlardan istifadə etmişdir. Qaynaqlara görə, yaxşı təhsil alan, yüksək biliyə və bacarığa sahib olan Əsad Paşa, şairlik qabiliyyətinə də sahib olmuşdur. Onun “Yusif və Züleyxa” əsərinin əlimizə gəlib çatan nüsxəsi nata-mamdır və Həmdü məsnəvisi ilə oxşarlıq təşkil edir [2, s.69]. Həvəi Əbdülrəhman Əfəndini Məhməd Tahir “Osmanlı Müəllifləri” kitabında “üləma və şüəradan bir zat” kimi təqdim edir. “Yusif və Züleyxa” əsəri qaynaqlarda qeyd edilsə də, çağımıza gəlib çıxmamışdır [13, s.489]. Oflu Bi-

lal Əfəndi də “Yusif və Züleyxa” mövzusunda müraciət etmiş şairlərdəndir. “Qisseyi-Yusif ü Züleyxa” adlı məsnəvisi 1636 beytdən ibarətdir [20, s.31]. Əsas epizodları əvvəlki “Yusif və Züleyxa” məsnəvilərini xatırladır. Əsərdə müəllif Tövrətdən bəhrələnmiş, oradan alınmış motivlərdən istifadə etmişdir. XVIII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Mollə Həsən də “Yusif və Züleyxa” əsərinin müəlliflərindəndir. Müəllifin həyatı haqqında məlumat yoxdur. Ancaq əsərinin bir yerində adı qeyd olunmuşdur: Həsən sən ümmət olgil Mustafəyə, / Şəfəq isə ol kəmi səfəyə. Həsən eylər təmənnəyə kərimə, / Nəsib eylə ana, ya rəhima... [21, s.4] Əsərin İstanbul Universiteti kitablığı № 264 nömrəsi altında saxlanılan nüsxəsilə yanaşı [18, s.130], AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da bir nüsxəsi saxlanılmaqdadır. B-2333 şifrə altında qorunan Bakı nüsxəsinin avtoqraf nüsxə olduğu ehtimal edilir. Mətn qara tuşla təliq xətti ilə ağ fəliqranlı Avropa kağızına köçürülmüşdür. Mətnin bəzi səhifələrində h.1119/m.1707-ci il tarixli möhür vardır. Bu da tədqiqatçıların mətnin avtoqraf nüsxə olduğunu söyləmələrinə əsas vermişdir. Əlyazmanın 60, 61, 69, 77, 79-cu səhifələrində “foolşop” (təlxək) fəliqranı əks olunub. Bu cür fəliqranlı kağızlar 1610-1702-ci illərdə Hollandiyada istehsal olunmuşdur [22, s.116-117]. Əsər اشيا الله و احد و خا- اشيا الله و احد و خا- اشيا الله و احد و خا- اشيا الله و احد و خا- misralar ilə başlayır. Misralar ilə işə bitir.

XIX əsr türk ədəbiyyatında Tənzimat Fərmanı ilə sürətlənən Qərb yəni ədəbiyyatın tənzimatçıları tərəfindən qəbul edilən ədəbiyyatın istifadə edilməsi zəifləmiş və bu da təbii olaraq “Yusif və Züleyxa” mövzulu əsərlərin azalmasına səbəb olmuşdur. Bu əsrdə qələmə alınan “Yusif və Züleyxa”lar da daha çox Caminin əsərinin təsiri altında yazılmışdır. Məhməd İzzət Paşa (öl. 1914) tərəfindən Caminin eyniadlı əsərinin mənzum tərcüməsi edilmişdir.

1909-cu ildə Məmməd Səid Ordubadi tərəfindən işlənən “Yusif və Züleyxa” mövzusu [23] türk klassik ədəbiyyatında Məhməd İzzət Paşanın əsəri ilə yekunlaşdırılmışdır. Daha sonrakı dövrlərdə müxtəlif əsərlərdə “Yusif və Züleyxa”ya bir motiv kimi toxunulmuş, fəqət müstəqil bir mövzu kimi artıq aktuallığını itirmişdir.

Uzun əsrlər boyu müxtəlif şairlərin qələmləri ilə yeni nəfəs qazanan “Yusif və Züleyxa” əsərləri ədəbi əlqələr fərnəhəsində ümumitürk ədəbiyyatının müştərəq mövzularından biri kimi olduqca vacib və qiymətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi (ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev). Bakı, 2006.

2. Türkoğlu M.G. Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Zeliha (Mesneviler üzerine mukayiseli bir çalışma). Kültür bakanlığı yayınları, 2011.
3. Mirzəyev A. Azərbaycan epik şeirinə təşəkkül dövrü. Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
4. Hacıyeva Z.T. Əminin "Qisseyi-Yusuf" poeməsindən bir parça. Keçmişimizdən gələn səslər, I buraxılış. Bakı, 1983.
5. Ertaylan İ.H. Yusuf ile Züleyha. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, 1960.
6. Deniz R. Haliloğlu Alinin Yusuf u Züleyha Küssası, Doktora tezi. Elazığ, 1998.
7. Karahan L. Erzurumlu Darir Kissa-i Yusuf; Yusuf u Zuleyha. Ankara, TDK, 1994.
8. Çelebioğlu A. XV-VII əsrlər Azərbaycan Edebiyatında Mesnevi. İstanbul, Kitabevi yayınları, 1999.
9. Dolu H. Yusuf Hikayesi hakkında birkaç söz ve bazı Türkçe nüshaları. İstanbul, Türk dili ve Edebiyatı Dergisi, 1952.
10. Hacıyeva Z. İlk anadilli abidələrimizin arxaik qatının leksik-semantik xüsusiyyətləri. Bakı, "Elm", 1997.
11. Ayan G. Tebrizli Ahmet ve Esrarnəme isimli mesnevi. Türkisch Student/Türkoloji Araştırmaları. Volume 2/3, Summer, 2007.
12. سامی شمس الدین. قاموس الاعلام. استانبول، ۱۳۰۸، ۱۹۸۶ ص.
13. بروسه ای محمد طاهر. عثمانی مؤلفی جلد ۱-۲، استانبول ۱۲۳۳، ۴۰۶ ص.
14. Şentürk A.A., Kartal A. Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul, "Dergah", 2004.
15. Üst S. Nahifî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Volume 2/4, Fall, 2007.
16. Aktaş H. Abdülrahman Gübari Yusuf u Zuleyha. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum, 2006.
17. Kültürel Z. Şerifi Yusuf u Zeliha. İstanbul, "Bayrak", 2001.
18. Levent A.S. Divan Edebiyatında Hikayeler. Ankara, TDAY, 1967.
19. Okuyucu C. Tunis Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları Akademik Araştırmalar Dergisi.
20. Kuzubaş M. Oflu Bilal Efendi Yusuf u Zeliha. Karadeniz Dergisi, İstanbul, 2010.
21. Axundova S.Ş. Həsənin "Yusif və Züleyxa" poemasının paleoqrafik, qrafik və tekstoloji tədqiqi. ND. Azərbaycan, Bakı, 1995.
22. Əliyev Ə. XVIII əsr Azərbaycan Əlyazma Kitabı (paleoqrafiya və mətnşünaslıq məsələləri) Bakı, 1996, ND.
23. Mirzəyev A. "Yusif və Züleyxa" mövzusu dünən və bu gün. "Yeni fikir" qəzeti. 28 sentyabr 1991.

Lamiya Rahimova

COMMON THEMES IN AZERBAIJANI AND TURKISH LITERATURE: YUSUF AND ZULEIKHA

Summary

The Arabian, Persian and Turkish languages played a special role in the development of the rich cultures of Central Asia and the Islamic world. Not only the languages of these general cultural monuments, genres, sizes, motifs and even themes were often the same. Yusuf and Zuleika, Leili and Majnun, Khosrov and Shirin, Varga and Gulşin, Vis and Ramin, Mehr and Musteri and others are among the most famous traditional themes of Islamic Turkish literature. Despite the fact that the primary sources of most of these works are religious sources, the authors of poetic models tried to impart to them originality through their creative imagination, taking into account the significance of the works. From this perspective, Yusuf and Zuleikha, taking into account their specific features, century and special place among the poetic examples.

Ламия Рагимова

ОБЩИЕ ТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА

Резюме

Арабский, персидский и турецкий языки сыграли особую роль в развитии богатых культур Центральной Азии и исламского мира. Не только языки этих общих культурных памятников, но и жанры, размеры, мотивы и очень часто темы созданных произведений были одинаковыми. Одними из самых известных традиционных тем исламской турецкой литературы можно указать Юсуф и Зuleйха, Лейли и Меджнун, Хосров и Ширин, Варга и Гульша, Вис и Рамин, Мехр и Муштери и другие. Несмотря на то, что первоисточниками большинства этих произведений являются религиозные истоки, авторы поэтических образцов пытались привить им оригинальность своим творческим воображением, с учетом значимости произведений. С этой точки зрения Юсуф и Зuleйха, учитывая свои специфические особенности, занимает своеобразное место среди поэтических примеров.